

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/43670>

Please be advised that this information was generated on 2018-07-07 and may be subject to change.

01.09.05

Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden

[Door: Remieg Aerts, Hoogleraar politieke geschiedenis, Radboud Universiteit Nijmegen](#)

175 jaar geleden gescheiden

Na de val van Napoleon in 1815 construeerden de grote mogendheden op het Congres van Wenen het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. In 1830 viel deze staat al weer uiteen en ontstonden Nederland en België. Velen denken dat het Verenigd Koninkrijk als staatkundige eenheid tot mislukken gedoemd was vanwege de onverenigbare nationale ambities en gevoelens, en de verschillen in cultuur, sociale structuur en bestuursstijl. Remieg Aerts, hoogleraar politieke geschiedenis in Nijmegen, is het daar niet mee eens. Het Verenigd Koninkrijk had volgens hem wel degelijk kunnen uitgroeien tot een succesvolle natiestaat. Toeval bepaalde dat het anders liep.

Op het Congres van Wenen na de val van Napoleon in 1815 bepaalden de vier grote mogendheden Oostenrijk, Engeland, Pruisen en Rusland dat de voormalige Oostenrijkse of Habsburgse Nederlanden, het voormalige Prinsbisdom Luik en Luxemburg toegevoegd zouden worden aan het Noord-Nederlandse staatsverband onder koning Willem I. Deze nieuwe staat, het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, moest dienen als bufferstaat tegen eventueel nieuw Frans expansionisme en als neutrale hoekstaat van het continent, die Pruisen en Frankrijk moest weghouden bij de ‘Britse’ Noordzee.

In de nazomer van 1830 viel de staat uiteen en sloegen Nederland en België gescheiden wegen in. Volgens de publieke opinie en de officiële geschiedschrijving was dat een logische stap. Het zou immers de bestemming van beide landen geweest zijn om tot ontplooiing van de eigen nationaliteit te komen. De samenvoeging van de Noord- en Zuid-Nederlandse gewesten als uitkomst van het strategische denken van het Weense Congres en de ambities van koning Willem I zou een historische vergissing geweest zijn. De Nederlandse en Belgische natie hadden weliswaar een gemeenschappelijk Bourgondisch verleden, maar waren na 1585 (toen Antwerpen in Spaanse handen viel) ruw gescheiden en hadden zich sindsdien afzonderlijk ontwikkeld. Nederland als zelfstandige republiek, de Zuidelijke Nederlanden als onderdeel van het Habsburgse rijk. Na de tijdelijke Franse overheersing en de ongelukkige samenvoeging onder koning Willem I kon na 1830 hun ware ontplooiing als natie beginnen.

Dat is althans de heersende opvatting in veel publicaties, bijvoorbeeld in Van Clovis tot Happart. De lange weg van de naties in de Lage Landen van Lode Wils. De Franse overheersing en het Verenigd Koninkrijk zouden slechts fasen in de ontwikkeling van een volwassen Belgische nationaliteit zijn. Eerst zou de Franse inlijving (1795-1814) voor bestuurlijke uniformering gezorgd hebben, daarna zou het Verenigd Koninkrijk het latente Belgische zelfgevoel geactiveerd hebben. Hierdoor zou het Belgische nationalisme gerijpt zijn tot een breed verzet tegen een vreemde overheerser, waarna het echte België in 1830 de stap naar volwassenheid kon zetten.

De spanningen binnen het Verenigd Koninkrijk werden geïnterpreteerd als nationale tegenstellingen. Daarom móest het koninkrijk wel uiteenvallen. Die staatkundige constructie was immers een grove miskenning van het feit dat er na de Val van Antwerpen in 1585 twee naties ontstaan waren.

Belgische Opstand

Het is echter zeer de vraag of in 1830 twee naties met elkaar braken. Zou het namelijk niet zo kunnen zijn dat er door een samenloop van omstandigheden in 1830 twee staten ontstonden die zichzelf en hun bevolking pas daarna met succes een nationaliteit verschaft hebben?

Natuurlijk waren er spanningen in het Verenigd Koninkrijk. Er stonden belangengroepen tegenover elkaar die hun zwaartepunt in het noorden of het zuiden hadden. Zo waren de kooplieden in Amsterdam erg voor vrijhandel, en opkomende industriëlen in het zuiden voor protectionisme. Er waren fricties die het karakter hadden van een noord-zuid-tegenstelling. Zo werd er meer geïnvesteerd in de noordelijke infrastructuur dan in de zuidelijke. De bestuurlijke verhoudingen weerspiegelden niet dat in de zuidelijke gewesten vier van de zes miljoen inwoners woonden en dat die katholiek waren. De bestuursstijl was op een ergerniswekkende manier noordelijk gekleurd. Protestantse Noord-Nederlanders die in het bestuur oververtegenwoordigd waren, waren in de ogen van katholieke Zuid-Nederlanders calvinistisch, stijfburgerlijk, betweterig en onbuigzaam. Maar daarmee was er nog geen sprake van conflicten tussen nationaliteiten. De spanningen sinds 1828, die in de zomer van 1830 ineens tot een uitbarsting kwamen onder invloed van de Julirevolutie in Parijs (deze maakte een einde aan het absolutistische bewind van de Bourbons en zette burgerkoning Louis Philippe op de troon), gingen vooral over macht en invloed binnen het bestuur van het koninkrijk.

Op 25 augustus 1830 ontstonden er in Brussel ongeregelde heden na een opvoering van de opera La muette de Portici (De stomme van Portici) van Auber. De opera ging over een Napolitaanse volksopstand tegen het Spaanse gezag in 1647 en stond al sinds 1829 op het repertoire zonder dat iemand er aanstoot aan nam. Groepjes bezoekers trokken agiterend door de stad en molesteerden panden van de regeringsgezinde pers en bestuursvertegenwoordigers. Ze vonden weerklink bij armen en arbeiders die te lijden hadden van het banenverlies door de mechanisering, en de hoge levenskosten vanwege een strenge winter en een slechte zomeroogst. Om de zaak niet te laten escaleren zoals eerder bij de Julirevolutie in Parijs besloten leger en politie niet in de grijpen.

Daarna kregen de gebeurtenissen een eigen dynamiek die door niemand geregisseerd was. Door het aarzelende optreden van koning Willem I werd de opstand in Brussel niet in de kiem gesmoord. Het Nederlandse leger bezette op 23 september Brussel, maar blies in de nacht van 26 op 27 september de aftocht toen vanuit België vrijwilligers toestroomden om de opstand te steunen. Het machtsvacuüm dat daardoor ontstond werd in september en oktober 1830 opgevuld door het assertieve optreden van Brusselse leiders die een Voorlopig Bewind vormden en een Nationaal Congres tot stand brachten dat gekozen was door 30.000 van de 45.000 kiesgerechtigde mannen. Zo ontstond er een alternatief gezag en een zelfstandige bestuursorganisatie die zich opwierp als de legitieme vertegenwoordiger van de zuidelijke gewesten. Doordat de grote mogendheden die het Verenigd Koninkrijk hadden opgezet niet in staat waren hun creatie eensgezind in stand te houden, kon de stedelijke revolutie in Brussel uitlopen op een volledige breuk in het koninkrijk en de vorming van een zelfstandige Belgische staat.

Zo ontstond er door een samenloop van omstandigheden een nieuwe staat zonder dat de oppositiegroepen daar direct op uitgeweest waren. Van een acuut gevoeld en algemeen gedragen Belgisch-nationaal autonomieverlangen was geen sprake. Het Zuiden kwam ook niet massaal en eensgezind in opstand. West-Vlaanderen, Gent, Antwerpen en delen van Limburg steunden de Brusselse revolutie aanvankelijk niet. In sommige delen herleefden vooral de oude federalistische en stedelijke vrijheidsgevoelens. De revolutie werd aanvankelijk geregisseerd door liberale groeperingen in Brussel, Luik en Namen. Zij vonden een bondgenoot in de katholieke kerkleiding die een eigen doel nastreefde, namelijk een exclusief katholieke (Belgische) staat. België als uitkomst – met binnen een jaar opnieuw een koning, en dan ook nog een buitenlandse en een protestantse in de persoon van Leopold I – is nooit de inzet geweest.

Nationaal besef

De uiteindelijke grenzen van de Belgische natiestaat waren allerm minst natuurlijk of op naties gebaseerd. Tussen 1830 en 1839 is er voortdurend gemarchandeerd en geschoven met (delen van) Limburg, Luxemburg en West-Vlaanderen. Niet met de bedoeling diepgevoelde nationale grenzen te bereiken die cultureel en historisch verbonden gemeenschappen zouden omvatten, maar om economisch en strategisch interessante grenzen te scheppen voor een levensvatbare staat. Net zo min als België was Nederland in 1830 een land met een collectief nationaal besef. De meeste inwoners, ook de elites, dachten in de dagelijkse praktijk vooral lokaal en regionaal. Tussen Holland en de overige provincies bestonden vanouds grote mentale en belangenverschillen. Oost-Nederland voelde meer verwantschap met de Duitse grenslanden dan met Holland. Er was wel een Hollandse Leitkultur, maar die was niet diep en breed gevestigd en raakte pas echt verbreid door het onderwijs en ‘de eenwording van Nederland’ in infrastructurele en administratieve zin in de tweede helft van de 19de eeuw. De rooms-katholieken, die 40 procent van de Nederlandse bevolking uitmaakten, voelden zich lange tijd niet verbonden met de officiële Nederlandse cultuur en hadden daar ook alle reden toe omdat de protestantse meerderheid ze slechts voorwaardelijk erkende als volwaardige Nederlandse burgers. Katholieken werden met enig wantrouwen beschouwd als een soort latente vijfde colonne die als het erop aankwam voor de paus zou kiezen. De provincie Limburg, die pas bij de boedelscheiding in 1839 op economische en strategische gronden aan Nederland werd toegewezen en zich eerder achter de Belgische Opstand geschaard had, begon zich pas na 1870 met zijn lot te verzoenen en verschilt mentaal en cultureel nog steeds van Holland.

Natievorming

De geleidelijke integratie van Limburg in het vreemde Nederland laat zien dat een natiestaat voor een groot deel ‘maakbaar’ is. Overal in Europa vonden in de tweede helft van de 19de eeuw intensieve natievormingsprocessen plaats via de nieuwe middelen van verkeer en communicatie, en via de toegenomen aanwezigheid van de staat in het maatschappelijk leven (wet- en regelgeving, dienstplicht, onderwijs, centralisering van belastingen, kiesrecht, sociaal beleid). Ook in Nederland en België vond natievorming plaats binnen de nieuw ontstane staatskaders. In België werd die na 1830 energiek ter hand genomen; het land liep in Europa voorop met de omvorming van ‘peasants into Belgians’. De ‘Belgisering’ en ‘Neerlandisering’ waren echter niet de oorzaak maar het gevolg van het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk. Dat de geschiedenis wel moest resulteren in twee natiestaten en dat het Verenigd Koninkrijk op voorhand een kansloze misgreep was, is een historische tunnelvisie. Naties zijn geen natuurlijke eenheden of ‘bestemmingsidentiteiten’, en natiestaten al helemaal niet. Een nationaliteit is een dominant vertoog dat met succes binnen een staatsverband gevestigd raakt. Etnische, lokale, traditionele, religieuze en andere groepsbindingen spelen daarbij wel een rol, maar alleen voorzover elites daarvan gebruikmaken bij het opbouwen van een dominant vertoog. Die loyaliteiten geven de staatkundige constructie stevigheid, maar op zichzelf zijn ze geen voldoende voorwaarde voor het succes van een nationale staat.

Mogelijkheden voor unificatie

Dat inzicht maakt de vraag interessant of het Verenigd Koninkrijk had kunnen uitgroeien tot een behoorlijk functionerende en als nationaal ervaren staat indien de ongeregelde heden van 1830 voorkomen of effectief onderdrukt waren. Economisch gezien waren er zeker mogelijkheden. Aanvankelijk bestonden er belangentegenstellingen tussen de protectionistische wensen van het meer geïndustrialiseerde Zuiden en de vrijhandelwensen van het maritiem-commercieel ingestelde Holland, maar koning Willem I slaagde er met zijn mercantilistische politiek en de Indische koloniën in van zijn koninkrijk een geheel te maken dat zowel de zuidelijke nijverheid als de noordelijke handel voordeel kon brengen. Hoewel de infrastructurele investeringen vooral ten goede kwamen aan het Noorden, en de koning een nogal eigengereid, weinig vertrouwenwekkend financieel beleid voerde, vinden historici in het algemeen dat zijn economische beleid bijdroeg tot de unificatie. Op cultureel gebied daarentegen benutten de overheid en de leidende culturele kringen de mogelijkheden onvoldoende. Zij miskenden het belang van een actief natievormend cultuurbeleid, en hadden weinig oog voor de pers als positief middel tot beïnvloeding. Het idee de eenheid van het koninkrijk te grondvesten op het gemeenschappelijke Bourgondische verleden was op zichzelf goed, maar kwam niet tot leven. Wel werd in 1823 het Nederlands als officiële taal verplicht gesteld in het hele koninkrijk en werd het Nederlandstalige onderwijs bevorderd. Deze taalpolitiek werd in het Zuiden veel gemakkelijker en ruimer aanvaard dan de (Franstalige) Belgische staat van na 1830 wilde doen geloven, maar werd in 1829 al weer afgezwakt (en kon later uitgroeien tot een splijtzwam in de Belgische staat). Van een merkbare culturele uitwisseling was geen sprake. Het Noorden beschouwde zichzelf als cultureel superieur, en ondernam geen initiatieven. Het had geen zendings- of geldingsdrang en geen belangstelling voor de Vlaamse of de Franstalige Belgische cultuur. Een aspect van de Nederlandse cultuur waarmee men wel kennismakte was de mentaliteit van het bestuur, maar juist die wekte weinig sympathie in de zuidelijke provincies. Met zijn autocratische bestuursstijl kon Willem I de zuidelijke elites en de katholieke kerk niet winnen voor zijn project om van de Nederlanden één natiestaat te maken. Zijn verlicht-autoritaire onderwijs kerkpolitiek botste hard met de machtsambities van de zuidelijke katholieke kerkleiders. Mogelijkheden voor natievorming waren er ook in de gedeelde constitutionele hervormingswensen van liberalen in het Zuiden en het Noorden, vooral vanaf 1828. De gemeenschappelijke oppositie had kunnen resulteren in een echt nationale politieke hervorming in liberale zin. Een verbond tussen zuidelijke en noordelijke liberalen was eigenlijk heel wat logischer geweest dan het katholiek-liberale monsterverbond dat in 1828 in het Zuiden ontstond en decennialang standhield. Als Willem I in 1829, toen hij concessies begon te doen aan de zuidelijke provincies, bereid was geweest tot constitutionele hervormingen (zoals de invoering van de ministeriële verantwoordelijkheid), had de revolutie van 1830

waarschijnlijk niet plaatsgevonden of was deze niet op een scheiding uitgelopen. Maar juist op dit punt was hij niet tot concessies bereid. Al met al waren er zeker mogelijkheden tot unificatie en natievorming, maar ze zijn te weinig benut of er was onvoldoende tijd ze te benutten.

Duitsland en Italië

Dat een staatsconstructie als het Verenigd Koninkrijk niet gedoemd was te mislukken laten de eenwordingsprocessen in Duitsland en Italië zien. Ook Pruisen kreeg in 1814, bij besluit van het Congres van Wenen, een flinke gebiedsuitbreiding. Het Rijnland en Westfalen, twee gebieden die honderden kilometers van Pruisen vandaan lagen, werden aan dit koninkrijk toegewezen omdat de Britten in de noordwesthoek van het continent naast de bufferstaat van Willem I nog een extra bescherming tegen mogelijk Frans expansionisme wilden. Pruisen en deze twee gebieden lagen niet alleen ver van elkaar af, maar hadden ook weinig gemeen. Pruisen was een overwegend protestantse, autoritaire Oost-Europese staat die tot aan Rusland reikte. De twee Rijnprovincies waren overwegend katholiek, tamelijk modern, vroeg geïndustrialiseerd en liberaal georiënteerd. Hun elites keken neer op het achterlijke, autoritaire Pruisen, zoals de Franstalige elite in België dat deed op het ouderwetse, weinig dynamische Nederland.

De verschillen tussen Pruisen en de Rijnprovincies waren dus vergelijkbaar met die tussen de zuidelijke en noordelijke provincies in het Verenigd Koninkrijk. Bovendien was het Pruisische bestuur zeker niet minder directief en bureaucratisch dan dat van Willem I. Ondanks spanningen en conflicten, en de geografische afstand tussen de gebieden, kwam het niet tot een breuk. Integendeel, Pruisen en het Rijnland werden de kern van de Duitse eenheidsstaat. Die kwam in 1871 door toedoen van Realpolitiker Bismarck op een autoritaire manier tot stand, van boven af en met militair geweld. De eenwording sloot aan bij een wijd verbreid romantisch-nationaal sentiment, maar kwam daar niet uit voort. Hoewel Pruisen allerminst een natuurlijke natiestaat was, is het een van de meest geslaagde staten van de 19de eeuw en realiseerde het in 1871 een Duitse natiestaat die in geen enkel opzicht natuurlijker was dan het Verenigd Koninkrijk van Willem I.

Italië werd tussen 1859 en 1861 in een aaneenschakeling van onbedoelde effecten een eenheidsstaat door de ambities van Piemonte in combinatie met een toevallige internationale constellatie. Pas na de maar half bedoelde, overhaaste vorming van de Italiaanse staat begon het italianiseringsproces. In 1861 sprak slechts 2,5 procent van de bevolking hoog-Italiaans, de rest bezigde een streektaal. Ondanks de interne spanningen tussen Noord en Zuid en regio's met een eeuwenlang verschillende bestuurlijke traditie en sociale structuur heeft de Italiaanse natiestaat zich kunnen handhaven. Deze was het resultaat van de machtspolitiek van een kleine staat (Piemonte onder leiding van Cavour), en allerminst de vrucht van een breed gevoeld nationaal besef.

Te vroeg?

Uit de natievorming in Duitsland en Italië kan men concluderen dat de manier waarop Willem I van zijn koninkrijk een natiestaat probeerde te maken mogelijk te vroeg kwam. Zijn benadering paste beter in de tweede helft van de 19de eeuw, toen dankzij de nieuwe communicatie- en verkeersmiddelen (spoorwegen) het gegroeide staatskader effectiever benut kon worden. In die periode had het Verenigd Koninkrijk meer kansen gehad uit te groeien tot een succesvolle natiestaat. Maar dan had het de crisis van 1830 te boven moeten komen en daarvoor had Willem I meer machtsmiddelen moeten inzetten.

Misschien waren er dan weer heel andere spanningen ontstaan. De Zuidelijke Nederlanden waren het bevolkingsrijkste, economisch modernste en meest dynamische deel dat veel eigenwaarde ontleende aan zijn gemeenschap met de toen toonaangevende Franse taal en cultuur. Mogelijk waren de zuidelijke provincies het koninkrijk gaan domineren en had het land een overwegend katholieke signatuur gekregen. Daartegen zouden de protestantse gewesten in het Noorden weer in opstand gekomen kunnen zijn.

Dit alles is natuurlijk speculatie. Aannemelijk is wel dat '1830' niet in een scheiding had hoeven resulteren. De spanningen in het koninkrijk waren geen spanningen tussen twee naties. Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden was geen ongelukkige tussenfase in de vorming van de natuurlijke natiestaten België en Nederland, en evenmin een historische vergissing van het Congres van Wenen. Een aantal Napoleontische constructiestaten en Pruisen, Duitsland en Italië hebben bewezen dat zulke constructies kunnen uitgroeien tot erkende natiestaten.

Geen enkele natiestaat is een voortdurend collectief beleefde eenheid. Bijna allemaal hebben ze aanzienlijke etnische, linguïstische of religieuze minderheden. Binnen alle natiestaten hebben bevolkingsgroepen met uiteenlopende culturele, economische en sociale belangen een plaats moeten bevechten.

En België?

En België, dat dit jaar 175 jaar bestaat? Na 1830 ontwikkelde de nieuwe staat een geprononceerd nationalisme, met actieve inzet van natievormende middelen. Zo bleef het gedurende de 19de eeuw interne spanningen de baas. Vanaf de late 19de eeuw begon het eenheidselan te tanen en zette de desintegratie in. Er vormde zich een Vlaamse en vervolgens een Waalse Beweging, naast en tegenover de Belgische nationaliteit. In de loop van de 20ste eeuw ontstond een ingewikkeld geheel van subnationaliteiten, cultuurgemeenschappen en etno-linguïstische groepen. Hun loyaliteit werd verder gecompliceerd door sociaal-economische scheidslijnen, de macht van de katholieke kerk, en de organisatie van de samenleving in een katholieke, een liberale en een socialistische zuil. Het proces is voorlopig uitgelopen op het wonderlijke complex van de huidige federale staat. Voor België voldoen begrippen als staat, volk en natie niet meer. Juist België, dat in 1830-1831 een eigen staatsverband afdwong, eindigt, ook volgens Belgische auteurs, als niet-land. |

Bronnen

- Anderson, B. 1983. Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Londen-New York.
- Ascoli, A.R. & K.C. von Henneber (eds.) 2001. Making and Remaking Italy. The Cultivation of National Identity around the Risorgimento. Oxford.
- Beales, D. & E. Biagini 2002. The Risorgimento and the Unification of Italy. Londen.
- Breuilly, J. 1985. Nationalism and the State. New York.
- Deprez, K. & L. Vos (eds.) 1999. Nationalisme in België. Identiteiten in beweging 1780-2000. Over Belgen, Vlamingen, Walen, Franstaligen, Brusselaars, Duitstaligen, Fransen, Groot- Nederlanders en Nieuwe Belgen. Antwerpen en Baarn.
- Gellner, E. 1983. Nations and Nationalism. Londen.
- Hobsbawm, E.J. 1990. Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality. Cambridge.
- Kossmann, E.H. 1986. De lage landen. Twee eeuwen Nederland en België 1780 – 1980. Amsterdam en Brussel.

Kossmann, E.H. 1994. Een tuchteloos probleem. De natie in de Nederlanden. Leuven.

- Mölich, G, M. Pohl & V. Veltzke (eds.) 2003. Preussens schwieriger Westen: Rheinisch-preussische Beziehungen, Konflikte und Wechselwirkungen. Duisburg.
- Nipperdey, Th. 1984. Deutsche Geschichte 1800-1866. Bürgerwelt und starker Staat. München.
- Smits, A. 1983-1999. 1830. Scheuring in de Nederlanden. Kortrijk-Heule.
- Tamse C.A. & E. Witte (red.) 1992. Staats- en natievorming in Willem I's koninkrijk (1815-1830). Brussel en Baarn.
- Wessels L.M.H. & A. Bosch (red.) 1997. Veranderende grenzen. Nationalisme in Europa 1815-1989. Nijmegen-Heerlen. • Wils, L. 1992. Van Clovis tot Happart. De lange weg van de naties in de Lage Landen. Leuven.

[Terug naar het overzicht van de inhoud](#)

De informatie op deze pagina is afkomstig van Geografie.